

АРИСТОТЕЛ — ПРЕТЕЧА ТЕОРИЈЕ РОБНЕ ПРИВРЕДЕ

За разлику од осталих мислилаца свога доба, који су у окриру свог учења једва помињали поједине економске појаве или их узгред објашњавали (1), Аристотел је дао доста простора већем броју економских категорија. Начин на који их третира, као и методолошки приступ природи ових појава дају му изузетно место у почетној фази развоја економске мисли, те га с правом можемо сматрати претечом савремене теорије робне привреде.

У Аристотеловом универзалном систему, који по неким оценама представља први и „једини покушај тоталне синтезе људског знања” (Бранислав Петронијевић), — будући да је не само философски, већ и научни систем, — било је места и за појаве из области привредног живота. Ово се посебно односи на „Никомахову етику”, главно етичко дело из реалистичког периода Аристотеловог рада, у коме се путем појмова на високом степену апстракције изражава не само морал, схватања и навике које су важиле у хеленском народу већ и економска страна друштвеног живота. Наравно, пропорција између етичких и економских категорија је у корист првих, што је сасвим разумљиво када се има у виду да је реч превасходно о философу, творцу целине која по појединим схватањима „остаје најчудеснији и најутицајнији мислени систем што га је икад један човек саставио” (2). Поред „Никомахове етике” за проучавање економских проблема значајна је и „Политика”. У овом делу садржано је, пре свега, Ари-

(1) Мислимо, пре свега, на Платона и његовог савременика Ксенофона. У Платона је врло мало речи о економским проблемима. У Платоновој „Држави” налазе се неке економске идеје. По њему, град настаје због поделе рада, а ова због природне неједнакости у вештини и мноштва потреба. Поделу рада схвата као природну појаву, те не разматра њене друштвене и економске аспекте.

Ксенофон у делу *Sytopaedia* иде даље, оцењује природу приватне размене и разликује велике градове, у којима се развија подела рада од малих градова где подела рада не постоји. У Ксенофона, описана је на веома интересантан начин подела рада у оквиру једне радионице.

(2) V. Durant, Ум царује, Београд, 1932, стр. 97.

стотелово учење о држави, али се, узгред, поред осталих питања, помињу и многи економски односи.

Одмах ћемо напоменути да су економске категорије често обојене етичким принципима Аристотеловог доба, што је разумљиво ако се има у виду да су оне, пре свега, инструмент његовог мисленог система ⁽³⁾.

1. Основна обележја економске структуре античког друштва

Економску структуру друштва Аристотеловог доба карактерише хетерогеност привредних веза међу људима. Са једне стране, остварују се односи натуралне привреде робовласничког типа, као владајућег облика друштвене производње, који по обиму активности и релативном значају за укупан привредни живот заузимају примарно место, док с друге, постоје развијени односи просте робне производње, који са становишта значаја за привреду грчког друштва играју секундарну улогу. Ипак, ова друга, (проста или ситна робна производња), пружа простора за размишљање о односима који ће свој пуни процват доживети тек након 2000 година, у капитализму, о најамном раду, монополу, зајму и сл. Домаћинство представља основни организациони облик привредног живота, те чини примарну производну јединицу. На нивоу „потпуног домаћинства“, које се састоји од робова и слободних људи, постоји већи број разноврсних облика привредних односа.

Имање је „део домаћинства“. Да би се нормално одвијао посао на имању потребна су одговарајућа оруђа. „Од тих оруђа једна су жива а друга мртва (на пример за заповедника брода крма је мртво оруђе, а поткрмар живо)... Роб је пак нека врста живе ствари...“ ⁽⁴⁾.

Привредни односи играју у Аристотела значајну улогу, те о њима говори на самом почетку испитивања друштвене структуре у „Политици“: „Како сваку ствар треба испитати почев од њених најмањих делова, а основни и најмањи делови домаћинства су господар и роб, муж и жена, отац и деца, треба најпре испитати каква су ова три односа и какви треба да буду... Постоји још један део који једни изједначују с вођењем домаћинства, а други мисле да је то нешто најважније у вођењу домаћинства. Како с тим стоји ствар тек треба испитати. Мислим на такозвану вештину стицања имања“ ⁽⁵⁾.

Поред односа који настају на нивоу домаћинства, постоје и односи који се заснивају између домаћинства, између самих господара, господара

⁽³⁾ Навешћемо неколико мисли у циљу поткрепљења поменутог става. Говорећи о прибављању материјалних средстава Аристотел каже да се оно врши природним и неприродним путем. У прекомерном стицању добара види велику опасност за врлину и срећан живот. Повећање имовине оправдано је дотле док служи етичком животу. Разматрајући проблем праведности и неправедности (Књига V Никомахове етике) као и то на каквим се рађама оне гледају, Аристотел помиње извесне привредне односе и категорије и даје свој допринос развоју економске мисли.

⁽⁴⁾ Аристотел, „Политика“, Култура, 1970, Београд, стр. 8.

⁽⁵⁾ Ibid. стр. 7.

и трговаца, господара и занатлија, господара и најамног радника, господара и зајмодавца, затим односи између трговца на велико и трговаца на мало итд.

Односи који настају ван домаћинства остварују се посредним путем. Број привредних веза је веома велики, а њихови облици иду од најједноставнијих, непосредних веза, до разних видова трговине и монополских облика (6).

Богатство економских односа остварених у Аристотелово доба могу да илуструју бројне категорије робне привреде које он помиње, као што су: размена, трговина, вредност, новац, мера вредности, извоз, увоз, добит, вишкови, богатство, благо, имање, зеленаштво, закуп, камата, најамни рад, монопол и сл. Ове категорије наводе се на почетку Прве књиге (од укупно осам) Аристотеловог дела „Политика“, и о њима се говори у II, III, и IV глави.

Овако развијена економска структура друштва заснива се на веома разубењој специјализацији и значајном осамостаљивању појединачних процеса рада, који са своје стране, као својеврсна производна основа, доводе до разних облика опште и посебне поделе рада. Развијену производну структуру изражава постојање сточарства, земљорадње, лова, занатства, трговине и рударства, а у оквиру ових области привређивања постојање ужих привредних грана (7).

2. Теорија размене и новца

Хетерогена економска структура хеленског друштва остварује се извесним (иако не и најобимнијим) делом преко тржишта. Уочавајући сложену природу односа на тржишту, Аристотел указује на њихов двојаки

(6) Као пример остварења монопола Аристотел наводи случај Талета Милећанина. Талет је, према казивању Аристотела, „сазнавши помоћу астрономије да ће маслине добро родити, са оно мало новца колико је имао капарисао све уљане пресе у Милету и на Хију још док је била зима узео их под закуп веома јефтино јер није било понуда. А како су многи, када је дошло време бербе, изненада и у исто време стали тражити пресе, он их је издавао под закуп како је хтео и, скупивши много новца, показао да је философима лако да се обогате, али да то није оно за чим они теже“. (Аристотел, „Политика“, стр. 24).

Аристотел наводи и други пример, понашање човека са Сицилије, који је, „пошто је имао новац, покуповао све железно из железара, а затим, када су дошли велетрговци с тржишта, продавао га је једино он и мада није сувише повисио цену, ипак је за педесет таланата добио сто . . . Талетов проналазак и проналазак овога човека исти су, јер су и један и други успели да остваре монопол. И за државнике је корисно да то знају, јер су многим државама потребни новци и овакав извор прихода, усталом и домаћинству, само у већем обиму“. (Ibid. стр. 24).

(7) Аристотел указује и на разноврсне гране појединих области. „Трговина се, опет, дели на три гране — поморску, копнену и трговину на мало, а оне се међусобно разликују тиме што је једна више различна него друга, односно тиме што једна доноси већу а друга мању добит“. (Аристотел, „Политика“, стр. 22—23).

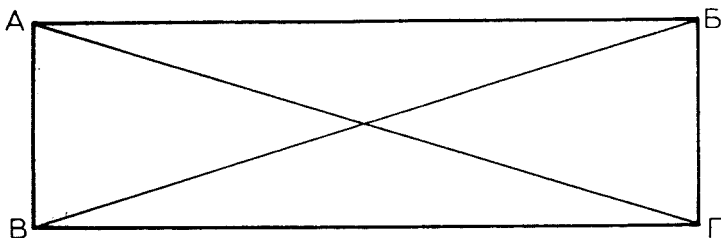
Помињући рударство Аристотел каже да „оно има многе гране јер су и врсте рударских производа веома многобројне“. (Ibid. стр. 23).

карактер условљен предметним обликом њиховог испољавања. Разматрајући „праведно у пословним односима” Аристотел је засновао теорију размене. Он каже да „два лекара не чине заједницу размене, али лекар и земљорадник чине, и уопште људи различитих занимања. Али између њих мора доћи до изједначења. (Подвукао В. С.) Стога треба све ствари које подлежу размени да буду на неки начин заједнички мерљиве. Зато је настао новац, и он је на неки начин посредник; њиме се све мери. . .” (8)

Овим мислима Аристотел формулише два става, оба фундаментална за настанак робне привреде и схватање суштине размене као основног односа овог облика привређивања, који чине његов допринос развоју теорије вредности.

Први допринос састоји се у томе што указује на друштвену поделу рада као узрок настанка робне привреде. Он подвлачи да „заједницу размене” чине људи различитих занимања.

Други допринос, неупоредиво значајнији од првог, односи се на проблем једнакости у односу размене, што доводи до потребе за „општим мерилом вредности”, — до настанка новца, што он, на жалост, неће моћи са успехом до краја да доведе и објасни. Заправо, он осећа однос вредности двеју роба и поставља га веома пластично преко дијагонала паралелограма:

А је грађевинар, Б обућар, В кућа и Г обућа. Грађевинару А треба оно што обућар Б производи. Зато долази до односа размене њихових производа. „Ништа не мари што продукт једнога надмаша по вредности (подвукао В. С.) продукт другога. Јер то је баш оно што треба изједначити” и да се то „среће и у другим областима производње, јер би дошло до апсурда кад оно што произвођач по квалитету и квантитету произведе потрошачи не би надокнадили једнаким квантитетом и квалитетом” (9) Њему не смета, за остварење једнакости што су вредности јединица производа (куће и обуће) различите. Очигледно да у процесу размене Аристотел осећа квантитативни однос у коме се одређене количине производа, једне врсте размењују за одговарајуће количине производа друге врсте.

Он уочава комплексну природу односа размене, јер истиче да „као што грађевинар стоји према обућару, тако и одређени број пари обуће стоји према једној кући или количини намирница.” (10)

(8) Аристотел, Никоманова етика, Култура, 1970, Београд, стр. 124.

(9) Ibid. стр. 124.

(10) Ibid. стр. 124.

На жалост, Аристотел се не задржава дуже на овим проблемима и не тражи заједничку супстанцу која сачињава вредност куће и обуће, те их на тај начин чини самерљивим, већ напушта овај елементарни облик односа вредности (преко односа вредности двеју роба — куће и обуће), прелазећи на „једно опште мерило вредности“, на „спону између свих тих односа размене“, те закључује: „Стога је као замена размене (очигледно је да под појмом размене Аристотел подразумева само непосредну размену, прим. В. С.) споразумно уведен новац.“⁽¹¹⁾

Пропустивши да објасни садржину вредности, као основ квантитативног уједначавања различитих (материјалних) квалитета, Аристотел у уговорној природи настанка новца тражи разрешење проблема⁽¹²⁾. Неадекватно схваћена природа вредности, коју Аристотел осећа као својство ствари које се размењују (стр. 124 и 126 „Никомахове етике“) условила је објашњење настанка новца и појединих његових функција, посебно функције мере вредности, које је економска теорија одбацила. Говорећи о нужности употребе новца Аристотел истиче: „Стога су се људи договорили да при размени дају и узимају нешто што је и само по себи корисно и чиме се може лако руковати у свакодневном животу, као што је, на пример, гвожђе, сребро или нешто томе слично. У почетку је била одређена само величина и тежина тог метала, а најзад је у њега био утиснут жиг да би се избегло мерење, јер је жег важио као знак његове вредности.“⁽¹³⁾

Занемарујући за моменат неслагање са уговорним карактером настанка новца, истичемо изузетан значај Аристотелове идеје о настанку општег еквивалента и његовог претварања у новчани облик. Подвлачењем улоге жига Аристотел објашњава једну од фаза природног пута настанка новца, што очигледно противуречи идеји о споразумом настанку новца.

Да је дошао до вредности као основног чиниоца робе и до рада као суштине вредности, Аристотел би, претпостављамо, увидео да је новац и сам одређена врста робе која је због својих натуралних својстава — што и сам Аристотел примећује, — најпогоднија за вршење функције општег израза вредности.⁽¹⁴⁾ „Гвожђе, сребро или нешто томе слично“ врши

(11) Ibid. стр. 125.

(12) Целовит критички приказ недостатка садржине вредности у Аристотеловом објашњењу размене дао је Маркс у „Капиталу“. Разматрајући проблем прометне вредности и особеност еквивалентног облика вредности, Маркс одаје признање Аристотелу као првом мислиоцу који анализира облик вредности и указује на његове недостатке следећим речима: „Аристотел нам дакле сам каже о шта се разбила његова даља анализа, наиме о то што му је недостајао појам вредности. Шта је оно једнако, тј. она заједничка супстанца која у изразу вредности постеле претставља кућу као постељу? Тако шта „збиља не може постojати“, каже Аристотел. Зашто? Кућа представља нешто једнако с постељом, уколико представља збиља оно што је једнако у једном и у другоме, у кући и у постељи. А то је — људски рад“. К. Маркс: Капитал, I том, Култура, 1947, бир. стр. 25.

(13) Аристотел, „Политика“, стр. 18.

(14) Маркс на следећи начин објашњава настанак новца: „Када је с друштвеног гледишта, облик општег еквивалента растао с природним обликом те специфичне робе, постаје она новчаном робом, тј. функционише као новац. Она добија специфичну друштвену функцију, а стога и друштвени монопол, да у оквиру робног света игра улогу општег еквивалента“. К. Маркс, „Капитал, I том, стр. 34.

функцију новца не зато што су се „људи договорили“, већ само зато што је раније пред њих иступало као и свака друга роба. Аристотелова уговорна теорија настанка новца није прихваћена и из других разлога. По њему, новац има изузетно својство, јер „новац чини све ствари мерљивим, јер се њиме све мери.“⁽¹⁵⁾ Међутим, реална зависност иде обрнутим смером. Не чини новац све производе самерљивим, већ они зато што имају исто својство, што су као резултат људског рада и на основу њега самерљиви, стварају могућност и потребу настанка новца, који је и сам резултат људског рада, па стога самерљив са другим робама. Његову функцију могле би да врше и вршиле су и друге робе, али је он над њом стекао монопол, као најпогоднији, због материјалних својстава које има⁽¹⁶⁾.

Изузетан допринос Аристотела теорији новца (и поред недостатака на које смо указали) јесте у томе што он — иако то више осећа и наговештава, него што поставља — увиђајући комплексан карактер ове, веома сложене економске категорије, указује на више функција новца. Говори о новцу као мери вредности, средству промета, као и кредитном средству⁽¹⁷⁾.

3. О значају Аристотелове економске мисли

Аристотелов допринос развоју економске мисли и економске теорије је вишеструк. Његове најважније заслуге јесу:

Прво, што је уочио целину економских појава, проблем њихове садржине, утврдио узрочне везе са другим појавама и формулисао елементарне законитости. Аристотел је не само први већ и једини од мислилаца античке Грчке и Рима који природу економских појава посматра и објашњава изванредном применом принципа формалне логике⁽¹⁸⁾.

(15) Аристотел, „Никомахова етика“, стр. 126.

(16) Суштину новца као мере вредности Маркс објашњава: „Не постају робе самерљиве преко новца. Напротив. Зато што су све робе вредности одређене људски рад, услед чега су саме по себи смерљиве, могу оне заједнички мерити своје вредности истом специфичном робом и тиме ову претворити у заједничку меру својих вредности, или новац“. К. Маркс, Капитал, стр. 55.

(17) Аристотел је против ове последње функције: „Сасвим је оправдано омражено и зеленаштво, јер се ту добит постиже помоћу самог новца и новац не служи сврси којој је намењен. Новац је, наиме, настао ради размене, а камата га умножава, па је отуда и добила име јер деца личе на родитеље, а камата је новац рођен од новца“. Аристотел, „Политика“, стр. 22.

(18) Изузетна способност логичког закључивања може да се покаже следећим примером: „Без размене нема односа, без једнакости нема размене, без заједничке мере нема једнакости“. (Никомахова етика, стр. 126). На изузетан начин представљен је каузални низ: заједничка мера — једнакост — размена — однос.

Друго, Аристотел говори о различитим економским односима, али на подручју робне привреде постиже најзапаженије резултате. Указује на елементарна питања робног привређивања: вредност, новац и размена ⁽¹⁹⁾, те га због постављања ових проблема можемо са правом сматрати зачетником савремене теорије робне привреде.

Треће, указао је на двојаку природу и унутрашње противречности основних категорија робне привреде. Истичући да „свака ствар има двојструку намену”, уочавајући разлику између „вештине стицања” и „вештине вођења домаћинства”, разликујући природну размену од размене којој је циљ богаћење, наводећи већи број функција новца, Аристотел је поставио проблем двојаког карактера друштвене организације рада у условима робне привреде, што ће тек Маркс логички развити у категоријални систем теорије радне вредности, научно објаснивши двојаки карактер рада садржаног у роби. Иако се овај Аристотелов допринос садржински може третирати као допринос теорији радне вредности, о чему је било речи у претходној тачки, ми га издвајамо, желећи да истакнемо методолошки значај у постављању економских проблема.

Четврто, Аристотела можемо сматрати претечом теорије радне вредности, иако у његовом делу нема експлицитних формулација ове концепције. Основ за овакву оцену пружају нам, пре свега, његова разматрања о улози новца као мере вредности. У његовом опусу се чак може наћи и изричита корелација између рада и вредности, и то у првом пасусу прве странице „Никомахове етике” ⁽²⁰⁾. У социјалној структури коју као основни однос у економској области живота карактерише однос господар-роб, где се роб третира као „нека врста живе ствари”, те је власт над робовима нормална појава, јер су „једни људи по природи слободни а други робови”, веома је тешко, у то време готово и немогуће, уочити и објаснити узрочну везу између рада и вредности. Свести производан рад на заједнички именован захтевало је превазилажење властите епохе. Великом мислиоцу — Аристотелу то је у много чему и пошло за руком, па му се не може пребацити што то није могао у свему, као у случају схватања природе вредности.

Завршавајући излагање о Аристотеловом доприносу развоја економске мисли можемо рећи да је сам прави гениј могао да из једне веома хетерогене економске структуре издвоји однос на коме ће се засновати будуће цивилизације — однос прости робне привреде и да на том елементарном односу дође до прага теорије радне вредности, — на којој почива и Марксова анализа капитализма. Класна позиција у социјалној структу-

(19) Због изузетног значаја за теорију робне привреде, ове категорије наћиће се на првим страницама Марксовог „Капитала”.

(20) Ову каузалност Аристотел експлицитно изражава следећим речима: „Негде је циљ сам чин рада, а негде је то осим рада и његов исход — неко дело. У оним случајевима где, осим делатности, постоје ови даљи циљеви произведена дела имају већу вредност од уложеног труда”. („Никомахова етика”, стр. 3).

ри (2¹) која у основи, ипак, одређује и теоријски приступ и метод научно објашњења, онемогућила је овог халенског дива да учинени напор доведе до краја и тако овај праг прекорачи.

Владета Станковић

РЕЗЮМЕ

Аристотел — предтеча теорије товарног хозяйства

В отличие от остальных философов своего времени, Аристотель посвятил дополнительное внимание экономическим вопросам. Подход Аристотеля к ним ставит его на видное место и мы считаем его предтечей современной теории товарного хозяйства.

В первой части статьи излагаются основные характеристики хозяйственной структуры античного общества, отличительной чертой которой является неоднородность хозяйственных связей. Наряду с отношениями натурального типа хозяйства при рабовладельческом строе, существуют отношения товарного хозяйства. Отношения, возникающие вне хозяйства, осуществляются косвенными путями в формах, начиная с самых простых, непосредственных связей и до разных видов торговли и монополий. Отношения основываются на глубоком разделении труда.

Вторая часть посвящена Аристотелевым теориям обмена и денег. Он выдвинул два положения, являющиеся основными для возникновения товарного хозяйства и для понимания сущности обмена. В первом он указывает на разделение труда, как на причину возникновения товарного хозяйства, второе же относится на проблему равенства в процессе обмена, приводящее к необходимости „всеобщего эквивалента стоимости“, к возникновению денег, что он, к сожалению, не смог до конца успешно довести и объяснить. Аристотель в договорной природе возникновения денег тщетно ищет разрешение проблемы. Но все же он делает свой вклад в эту теорию, указывая на многие функции денег.

Третья часть содержит выводы и в ней указывается на следующее значение экономических мыслей Аристотеля: 1-формулировка элементарных законностей, 2-изложение основных вопросов товарного производства, вследствие чего его считают основоположником современной теории товарного хозяйства, 3-вскрытие двойного характера и внутренних противоречий основных видов товарного хозяйства, и 4-что Аристотеля можем считать предтечей теории труда создающего стоимость, ибо у него можем найти четко выраженную взаимозависимость труда и стоимости.

SUMMARY

Aristotle — the forerunner of commodity economy theory

In contrast to other thinkers of his time Aristotle gave due consideration to economic categories. His treatment of them is exceptional, and that is why he is considered the forerunner of the contemporary theory of commodity economy.

(2¹) Дајући оцену Аристотелове економске мисли, Маркс истиче да Аристотел „показује свој сјај баш у томе што је открио однос једнакости и у изразу робних вредности. Једино га је историјски оквир друштва, у којем је живео, спречило да познаје у чему се тај однос једнакости „збиља“ састоји“. („Капитал“, I том, стр. 26).

The first part deals with the basic characteristics of the economic structure of the classical society. It is characterized by a heterogeneity of economic relations. An addition to the relations of a natural economy of the serfdom type there are also relations of a commodity economy. Relations outside the household are maintained in an indirect way. Their forms range from the most simple direct ties to various forms of trade and monopoly. The relations are based on a developed division of labour.

The second part is devoted to Aristotle's theory of exchange and money. He formulated two positions fundamental for the continuation of the commodity economy and the understanding of the essence of exchange. The first one relates to division of labour as the original cause of the commodity economy, while the other relates to the problem of equality in the exchange relationship which leads to the necessity for a »general measure of value«, to the emergence of money which, unfortunately, he was not ever able to successfully fully explain. Failing to explain the content of value, Aristotle sought in vain to find the solution to the problem in the contractual nature of the emergence of money. He contributed to the theory of money by pointing out several functions of money.

The third part is summary in character and points to the following significance of Aristotle's economic thought: 1) he formulated elementary laws, 2) he pointed basic questions of commodity economic activity due to which he is considered the initiator of the contemporary theory of commodity economy, 3) he points to the dual nature and internal contradictions of basic categories of the commodity economy and 4) Aristotle can be considered a forerunner of the theory of labour value because an explicit correlation between labour and value can be found in his work.

RÉSUMÉ

Aristote — précurseur de la théorie de l'économie marchande

A la différence des autres penseurs de son époque Aristote s'est étendu dans une large mesure sur les catégories économiques. La manière dont il les a traitées lui attribue une place exceptionnelle, de sorte que nous le considérons comme précurseur de la théorie contemporaine de l'économie marchande.

Dans la première partie il est question des caractères fondamentaux de la structure économique de la société antique. L'hétérogénéité des relations économiques est caractérisée. Outre les rapports de l'économie naturelle du régime d'esclavage, il y a aussi des rapports de l'économie marchande. Les rapports qui se forment en dehors du ménage se réalisent par voie indirecte. Leurs formes varient depuis les relations les plus simples, directes, jusqu'aux aspects divers du commerce et du monopole. Les rapports s'établissent sur la division du travail démembré.

La deuxième partie est consacrée à la théorie d'Aristote de l'échange et de la monnaie. Il a formulé deux attitudes fondamentales pour la continuation de l'économie marchande et la compréhension de l'essence de l'échange. Selon la première il attire l'attention sur la division du travail en tant que cause de la naissance de l'économie marchande, tandis que l'autre se rapporte au problème de l'égalité dans le rapport de l'échange, ce qui entraîne la nécessité d'un »critère général de la valeur«, jusqu'à la naissance de la monnaie, ce qu'il ne pourra pas, malheureusement, mener à bonne fin et expliquer. En négligeant d'expliquer le contenu de la valeur, Aristote cherche en vain dans la nature contractuelle de la naissance de la monnaie la réso-

lution du problème. Il a contribué à la théorie de la monnaie de telle manière qu'il a signalé plusieurs fonctions de la monnaie.

La troisième partie a le caractère de conclusion, dans laquelle est soulignée l'importance des pensées économiques d'Aristote de la manière suivante: 1) il a formulé les régularités économiques, 2) il a indiqué les questions fondamentales de l'activité économique marchande, et c'est pourquoi nous le considérons comme précurseur de la théorie contemporaine de l'économie marchande, 3) il a signalé la nature double et les contradictions internes des catégories fondamentales de l'économie marchande et 4) nous pouvons considérer qu'Aristote a été le précurseur de la théorie de la valeur-travail, car on peut trouver chez lui une corrélation prononcée du travail et de la valeur.